

Berzsenyi Dániel első episztolája Kazinczy Ferenchez

FRIED ISTVÁN

A sokat idézett BERZSENYI-versek közül való, ám az állandó idézés messze nem jelenti, hogy a vers világának földériteése sikerült. Nem csupán azért, mert az episztola körül ellentétes vélemények csaptak össze; a remekmű és a vázlatosság dicsérete, illetve vádja egyaránt elhangzott. Abban még csak megegyeztek a kutatók, hogy a *felvilágosodás* eszméi szólalnak meg e műben, több utalás történt KAZINCZY hatására, de ezeken az általánosságokon túl nemigen jutottak. A *virtus* ilyen hangsúlyos megjelenítése sem ösztönözte a BERZSENYI-ről írókat, hogy mélyebben pillantsanak be a költői alkotóműhelybe; megpróbálják a verset behelyezni a BERZSENYI-életmű egészébe, kapcsolatba hozva a többi verssel, illetve a felvilágosult gondolat magyar költészetével. MERÉNYI Oszkár ugyan figyelmeztet arra, hogy ez az episztola még közel áll az ódákhöz, de a felvilágosodás himnuszává nő.¹ Újabb munkájában² viszont elejti ezt a „formai” oldalról vélt megközelítést, s arról szól: „Az 1809 végén Kazinczyhoz írt verses episztola egy költői szövetség eszméjét pendíti meg, s nem csüggedő harcra biztatja a kor irodalmi vezérét az uralkodó osztály hibái és bűnei ellen.” Ez a pontatlan megfogalmazás s ezért csak részgazságot tartalmazó megállapítás messze nem tartalmazza a BERZSENYI-vers valódi „mondanivalóját”. Tetszetősebben körvonalazza a költemény világát VARGHA Balázs,³ mikor „félíg megértett jambusok”-ról és „jól megértett Kazinczy-eszmék”-ről szól. A jambusok valóban megdöccennek, de a annyira látni fogjuk — mélyebbről kell eredeztetni; a KAZINCZY-hatás (nem annyira KAZINCZY költészete, mint inkább néhány prózai levél!) csak egyik összetevője a vers világának. A továbbiakban VARGHA a „patriarchális eszmények”-től való elfordulásról ír, ez azonban nem ebben az episztolában történik meg először (egész 1809-es költészetén végigvonul a hol látványos, hol kevésbé látványos „szakítás” költői megfogalmazása!), s azzal sem tudunk egyetérteni, hogy Tiborc panaszát látja bele az episztola egy részébe. Az a BERZSENYI lenne Tiborc, aki előbb indulatosan, később valamivel választékosabban utasítja el BERZEVICZY Gergely könyveit, eszméit?⁴ Kézenfekvőbb volna, ha CSOKONAI:

1. MERÉNYI Oszkár: *Berzsenyi Dániel*. Csurgói Könyvtár VII. Kaposvár, é. n.

2. *Uő*: *Berzsenyi Dániel*. Bp. 1966. 215., 239–240., 244–250. l. Az idézet: 219. l.

3. VARGHA: *Berzsenyi Dániel*. Bp. 1959. 144. és a köv. lapok.

4. KAZINCZYHOZ írott leveleiben. BERZSENYI Dániel *Összes Művei*. Bp. 1956. 520–521., 527. l. A továbbiakban is e BERZSENYI-kiadásból idézzük a költő írásait.

Jövendölés az első iskoláról a Somogyban című versével rokonítanánk a jelzett verssorokat!

HORVÁTH János⁵ fedezte föl — későbbi BERZSENYI-művekről szólva — VOLNEY hatását, ugyancsak ő igyekezett magából a BERZSENYI-költészetből ki-mutatni az episztola párhuzamos helyeit. „A magyarokhoz” és az episztola ro-konságát ő fedte föl, s ő célzott BERZSENYI költészetének lehetséges „összetett” forrásaira, a HORATIUS- és a felvilágosodás-élmény összefonódottságára. VOLNEY-n kívül azonban nem talált más ihlető példát. HANKISS Jánostól⁶ csupán egy ötletre futotta: „Egy-egy fogalom (...) olyan szilárdságot és ragyogást kapott, hogy lehetetlen levenni róla a szemünket”. Ilyen fogalomnak tartja a virtust. Ugyan-csak HANKISS állapítja meg, hogy a felvilágosodás alkotóinak egyik nagy kérdése Róma hanyatlásának problémája, mely MONTESQUIEU-tól GIBBON-ig foglalkoz-tatta a történészeket, az írókat, a gondolkodókat. Ezen a nyomon kell tovább mennünk, s ha NÉMETH László félre is érti a verset („talányossá teszi durva jam-busa”),⁷ a talányosságban igaza van. E verset a különböző forrásokból származó, ezért kissé zsúfolt, az eszmék még kellően meg nem emésztett, fel nem dolgozott egyvelegének tartjuk. Költői szépségét inkább a részletekre nézve ismerjük el, mint a kompozíció egészére. A „jól megértett Kazinczy-eszmék” mellett a felvi-lágosodásnak a legkülönbözőbb helyeiről származó gondolatait, illetve gondolat-töredékeit véljük fölfedezni az episztolában. BERZSENYI költészetében is látjuk az előzményét, de a felvilágosodás magyar költészetében is. Emellett természetesen figyelemre méltó, hogy ez a vers *episztola*: episztola és nem óda; tehát bizo-nyos értelemben véve fordulópont. A kikísérletezett s (mondhatjuk így is) töké-letessé csiszolt ódáról mond le, arról a műfajról, melyet ő fejlesztett a legmagas-sabb fokra, s egy olyan műfajban lép a rettegett és tisztelt, az áhított és félt mester elé, mely számára idegen, még meghódításra vár. Ám BERZSENYI vállalja ezt a kockázatot, mert érzi, hogy az óda feszesre kalapált, a személyesség esetle-gességeitől megfosztott, szigorú törvényű alkaioszi vagy szaffói versszakaiiban nem mondhatja el kétségeit, nem is válaszolhat egyenrangúként azokra az esz-mékre, melyek gondolatok egész sorozatát ösztökélték a megfogalmazásra, illetve a kimondásra. Az ódában ismét csak összegezhetett, ünnepelhetett, ostorozhatott volna, a magasztos, ám hideg, az eszményi, de személytelen magatartás jegyében. Ő azonban szenvedéllyel és föltárulkozóan, titkokat felpattantóan akart vallani. MEZEI Márta írja a legpontosabban az episztolákról: újfajta költői magatartás lehetőségei sejtettek föl, s ez újfajta stíluseszmények megfogalmazását is sejtette.⁸

BERZSENYI episztolája válasz KAZINCZY költői levelére.⁹ De nemcsak arra! Ha a BERZSENYI—KAZINCZY-levelezést lapozgatjuk, KAZINCZY tapintatosan ok-tató hangja mellett a BERZSENYI-versekkel rokon mondatokra leszünk figyelme-

5. BERZSENYI, VOLNEY s a religió. = *Egyetemes Philológiai Közöny*. 1948. 31—40. l. *Berzsenyi Dániel és íróbarátai*. Bp. 1960.
6. *Európa és a magyar irodalom*. Bp. 1939. 256—257. l. Az erkölcsi problematika köz-ponti helyéről BERZSENYI költészetében: VÁCZY János: *Berzsenyi Dániel életrajza*. Bp. 1895.
7. BERZSENYI. Bp. é. n. 70. l.
8. BERZSENYI Dániel *Válogatott Művei*. Bp. 1961. bevezetése, 32. l.
9. A BERZSENYI-episztola első sorai a BÁRÓ WESSELÉNYI Miklóshoz, *Miklós fiához* c. műre utalnak. De KAZINCZY magához BERZSENYIhez is írt költői levelet ugyan-ebben az évben (1809): *Berzsenyihez*.

sek:¹⁰ „Gvadányi tréfának jó, de nem ily felséges ódába” — tanácsolja A magyarokhoz átdolgozását, mit az engedelmes Berzsenyi meg is tesz. Másutt így ír: „Én nem szeretem a vad bajuszú régi embereinket: de ezeket a külső kaptára vert emberkéket sem szeretem.” Erre a gondolatra is találunk az episztolában megfelelő sorokat. Közvetlenül a BERZSENYI-vers keletkezése előtt írja a széphalmi mester költőtársának: „Bizony a mi nemzetünk gyönyörű tulajdonságú s vitéz nemzet. De nagyon hátra vagyunk lelki kultúrában, s az a legfatálisabb dolog, hogy a tanulást, látást, okoskodást veszedelmes újításra való hajlóságnak nézzük, s azt tartjuk jó hazafinak, aki vakon marad.” BERZSENYI figyelmét e sorok sem kerülték el. De csak ennyi volna a BERZSENYI-episztolában? Csak ezekre a fontos, de KAZINCZYnál elsősorban eszmei-irodalmi érvényű megállapításokat visszhangozta? Ha KAZINCZY az irodalmi-nyelvi-esztétikai fejlődés s azon keresztül a kulturális (s csak ezáltal nemzeti!) fölemelkedés foglalkoztatta, addig BERZSENYIben az irodalmi problémák kifejezettebben világnézeti-bölcséleti kérdésekké sűrűsödtek. KAZINCZY végigjárta a felvilágosodás magyar útját, az érzelmi lázongástól a jakobinusokig, ROUSSEAU-ig, onnan a herderi fejlődés-gondolatig; BERZSENYI mélyebbről indult, a nemesi önelégültség, a GVDÁNYI „tol-lá”-val azonosuló „vad bajuszú”-ságtól próbált fölemelkedni, a nemzeti eszmék s a felvilágosodás gondolatai nem konfliktusok nélkül találtak egymásra, építhettek benne egymást. BERZSENYI legfeljebb hallhatott II. József uralkodásának tíz esztendejéről, gyermekként láthatta a magyar nemesség II. József halála utáni pünkösdi királyságát, s mikor költővé érett, a világtól szinte elzártan nem kaphatott igaz képet a ferenci abszolutizmus igazi valóságáról, a nemesi felkelések az elképzelt hajdani dicsőség visszfényeként ragyoghattak rá. Kis János szelíd és opportunistustól egyáltalában nem mentes, inkább az erudíció, a szorgalom gyümölcset eredményező költészete, eklektikus eszmevilága, a tőle hallott gondolatok, esetleg könyvek üthették az első rést a szilárdnak hitt nemesi világnézetben. A KAZINCZYval való megismerkedés mélyítette el BERZSENYIben az egyoldalú nemesi eszményekkel való szakítás vágyát. A KAZINCZYval való levelezés ösztökélhette a biztosabb és korszerűbb információszerzésre, ekkor juthattak el hozzá — Kis János szavain, esetleg könyvein keresztül — azok a problémák, melyek ebben az episztolában is jelen vannak.

Az episztolát néhány alapgondolat nem azonos intenzitású kifejtéseként értékeljük. Ilyen gondolatok: „Az erkölcs minden polgártestnek lelke”, evvel összefüggően magyarság és erkölcs viszonya, a magyarság tud-e alkalmazkodni az új világ új erkölcséhez. A nemesi életszemlélet hibái, hiányai, a tanulatlanság esetleges következményei. „Az ész minden! s ebből foly minden jó”. Áldozatok a haza kultúrájának felvirágzásáért...

Vegyük sorba: már KAZINCZY leírta — 1806-ban! — egy levelében: „A virtus és ész elsőbb, mint a fény”.¹¹ A virtus és ész összekapcsolása, pontosabban a virtus ilyen kiemelt szerepe azonban nem KAZINCZY találmánya. Az erkölcsi problematika végigkíséri a magyar felvilágosodás költészetét: BATSÁNYI János idézi a Róma törvényihez szabott erkölcsünket, illetve a magyar erkölcsöket (*Serkentő válasz...*), majd egyik keserű pillanatában így kiált föl: „Ki vagy te,

10. KAZINCZY levelezése VI. Bp. 1896. 63., 227., 380. l. (Itt ír episztolái hangjának józanságáról), VII. Bp. 1896. 75. l.

11. Levelezés IV. Bp. 1893. 3. l.

Virtus? nem csupa név, üres Szó, hang? (később átdolgozva: S mi vagy te Erkölc? nem csupa név, üres Szó, hang?). DAYKA Gábor verset ír a virtus „becsé”-ről: „Virtus! csak a te nyomdokidon lehet Eljutni boldogságra. . .” De BATSÁNYI és DAYKA előtt már BESSENYEI (Az embernek próbája) megállapította: „Tsak a jó erköltsbe lehet főbb tsendesség, Ebbe találatik minden jó böltesség”. BARCSAY Ábrahám pedig mitológiai köntösbe öltöztetve hív Pállás dicső templomához: „Nem kíván ő rablást, sem véres kopjákat, Hanem tudománynak szentelt éjtszakákat; Hanem szelídséget, s erkölccsel jóságot, Nemes indulatot, igaz jámborságot.” Az „erkölcs” szövegkörnyezete a fogalom tartalmáról is árulkodik. S így idézhetnénk tovább is: a lényeg annak dokumentálása, hogy az erkölcsi problematika uralkodóvá válik a felvilágosodás költészetében. Ám ennek a fogalomnak tartalma korátsem egyértelmű. Jelenthet egyszerűen magatartást, élvetvitelt; lehet csupán életszemlélet kérdése is. BARCSAY például a falu erkölcsére esküszik, „Ezerszer több romlás van nagy városokban”; s ez nem feltétlenül rousseau-i eredetre utal, lehet ennek konzervatív gyökere is. Maga BERZSENYI is eleinte — ha erkölcsöt ír — a nemesi erkölcsöt, a barokkban kifejezésre jutott nemesi eszményt vallja magáénak, Spártát idézi, a katonás erényekért lelkesedik, az adaptált Horatius-idézetek a nemesi életfelfogás apothéózisává válnak; s ha a később ismét felbukkanó gondolattal találkozunk („A durva nép közt sorvad az emberi Legszebb tehetség, nem születik soha Ott Sokrates. . .”), úgy annak éppen az ellenkező értelművé formálását értékelhetjük majd az episztolában. Ha azt írjuk le, hogy BERZSENYI gondolatban, kifejezésben csatlakozik a magyar költészet hagyományaihoz, úgy nem tévedünk, képkincse, ódai szókészlete nem sokban különbözik elődeitől. Más kérdés, hogy BARCSAY leírja (épp abban a versében, melyben a falusi erkölcsöt dicséri!): „Ne sirassuk többé nemzet romlottságát, Nézzük fiainknak pallérozottságát”. BATSÁNYI a nemesi ellenállás szellemében fogant erkölcs-tartalomtól eljut az egyértelműen felvilágosodott erkölcs (életfelfogás) igenlésig. BERZSENYINél viszont *Magyarország* című verse annak az önelégültségnek és szűklátókörűségnek dokumentuma, mely TÉTI TAKÁCS JÓZSEFben édes éneklőt láttat, ki „szívet és elmét magasít”. Még *A magyarokhoz* harmadik változatában is megtaláljuk az alábbi szakaszt: „Vallástalanság rút szüleményei, Erkölcstelenség, minden utálatos Förtelmek áradnak hazánkra, Régi nemes magyarok porára”. Megfigyelésre érdemes, hogy a vallástalanság rút szüleményei és az erkölcstelenség közé egyenlőségjelet tesz; mintha az erkölcstelenség értelmezője lenne a jelzett kifejezésnek, s mindezt összefoglalóan utálatos förtelemnek nevezi. S a változat folytatása: a katonás erény dicsőítése, mintegy szembeállítva az erkölcstelenséggel, jelzi az erkölcs egyoldalúan nemesi jellegét. Mindebből a negyedik, azaz végleges változatban egy szó sem maradt, az erkölcs is más megvilágításba került. S az alapgondolat: „Így minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs”, Róma példáját idézve történeti távlatot kap, a MONTESQUIEU-től GIBBON-ig húzódó felvilágosult vonulat darabjaként. S itt térünk rá arra, hogy BERZSENYI ihletadó forrásait pontosabban próbáljuk megvilágítani. Részben költői elődeire célunk, mikor feltételezzük HANNULIK János Krizosztóm¹² ismeretét: a barokk hagyományokat közvetítő s korábban ugyancsak elismert latin költőnek egyik verse már címével fölkelti az érdeklődést: *Ode ad libertatem Hungaricam*. De az alapgondolatként megfogal-

12. VARGA László: *Hannulik János, a XVIII. század Horatiusa*. Debrecen, 1938. — ifj. HORVÁTH János: recenziójában rámutat a BERZSENYIvel való tematikai rokonságra = *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 1938. 240—243. l.

mazott sorok is figyelmet kelthetnek: „Sunt, sunt in populo (sacrilegum nefas!) Qui obliti Patriae, et nominis et tui et Virtutis solidae, nomen inertia Turpi vendiderant tuum.” BERZSENYI versével valószínű a rokonság; viszont a konzervatív, nemesi-barokk HANNULIK gondolatát BERZSENYI a visszájára látszik fordítani. HANNULIK állandóan visszatérő gondolata az erkölesi süllyedés, „ignava proles”, „nepos ignave!” — szólítja meg kortársait, s HANNULIK-on keresztül HORATIUS, illetve Horatius sarmaticus (SARBIEWSKI) is eljut ebben a gondolat-körben BERZSENYIhez. A nemesi erények dicsőítése, a vitézség, a katonáskodás glóriával körítése fontos része e költészetnek. HANNULIK-tól azonban legfeljebb kifejezéseket vett át (talán azt sem, talán csupán tematikai, tárgy történeti előzményként tárgyalhatjuk), nézeteivel semmi esetre sem azonosíthatta magát. Valószínűleg SALLUSTIUS nevezetes sorait is olvashatta a római katonák ázsiai hadjáratairól (Ibi -in Asia, F. I.- primum ansuevit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari, ea primatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere), a megrázóan megrajzolt elpuhulás képe is felvillanhatott BERZSENYI előtt. Gondoljunk arra, hogy SALLUSTIUS-t a korban jól ismerték, fordították hazánkban, KAZINCZY is tolmácsolta;¹³ s a régi erkölcsöktől való eltérés drámai ábrázolása bizonyára megérintette költőnket. Emellett LIVIUS történetírását is idézhetnénk, az erkölcsrész ott sem marad el.

Véleményünk szerint nem elégedhetünk meg a klasszikus auktorok műveinek idézésével, bár BERZSENYI költői világának, alpműfajainak, sőt nem egy esetben mondanivalójának kikristályosodásában jelentékeny volt a szerepük. Feltételezzük, hogy nem csupán a KAZINCZYVAL való levelezés változtatta meg — mintegy varázsütésre — BERZSENYI felfogását az erkölsről, mint életfelfogása és nemzet-szemlélete alaptényezőjéről. Az önelégültség nem pusztán külső események hatására (francia bevonulás, újabb ismeretség stb.) számolódott föl. A meditatív természetű költőben végbement *folymatban* hiszünk, melyben személyes és olvasmányélménynek egyaránt volt része. Ne felejtjük: a magyar felvilágosodás második szakaszának költői csupán olvasmányélményekről számolhattak be. Míg BESSENYEI, BARCSAY, részben KAZINCZY is legalább Bécset vagy az ország tájait megismerhették, megfordulhattak különböző vidékeken, addig pl. ÁNYOS Pálnak vagy épp BERZSENYINEK szűk világ jutott osztályrészül, melyen csupán olvasmányaikkal (vagy költőtársaik episztoláival) tágíthattak, s az eleven szemlélet élménye helyett magánosan, képzelődve, elmélkedve kellett végigjárniok a költői megismerés útjait. BERZSENYI az erköles mindenhatóságát hirdette, előbb a katonás erkölcsét, utóbb a szelídebbét, a tudományét. Az erköles s az etika: a középpont, s ebben igazolást találhatott SHAFTESBURY nevezetes *An inquiry Concerning Virtue and Merit* című művében.¹⁴ SHAFTESBURY POPE-tól MONTESQUIEU-ig hatott a felvilágosodás gondolkodóira, műveit SCHILLER és GOETHE is ismerte és használta.¹⁵ Ahogy a természetes és az önző indulatok harmóniájában véli az

13. MÁRIA BERÉNYI-RÉVÉSZ: *Sallust in Ungarn.* = *Neue Beiträge zur Geschichte der alten Welt.* Band II. Berlin, 1965. 13–22. l.

14. SHAFTESBURY: *Értekezés az erényről és az érdemről.* Ford.: ANIOT Judit, az utószót írta: SZENCZI Miklós, Bp. 1969.

15. FRITZ VALJAVEC: *Geschichte der abendländischen Aufklärung.* Wien—München, 1961. 110–112. l. — Az angol bölcsele magyarországi hatásáról: ZENTAI János: *A magyarországi németiség angol műveltsége (1830-ig).* Debrecen, 1942. 24. l.

erényt fölfedezni, ahogy hirdeti, hogy csupán az erény adhat boldogságot, az igazolásul szolgálhatott BERZSENYINEK. Fanatizmus elleni indulata csak növelte az angol bölcselelő népszerűségét. BERZSENYINEK is kezébe kerülhetett SHAFTESBURY, ha nem is angolul vagy franciául, de németül, KIS JÁNOS (aki olvasta, később fordította SHAFTESBURY-t!) kezébe adhatta az *Ueber Verdienst und Tugend* című, Lipcsében, 1780-ban németül megjelent művet (Neu bearbeitet und erläutert von Herrn DIDEROT).¹⁶ Itt olvashatta BERZSENYI: „Unter Barbarey verstehe ich, wie Du, jene rauhe Gemüthsart, welche den Menschen gegen die Reize der Natur und Kunst, und gegen die Annehmlichkeiten des geselligen Lebens, fühllos macht.” Ugyan ki védte meg — később — a városi élet távlatosságát a vidék elsőbbségét dicséző VITKOVICCSAL szemben, csupán azért, mert a társaság, a műveltség terem újabb virágokat? Ki hirdette a társas élet kellemes voltát? Bizony, BERZSENYI! De lapozzunk tovább a német SHAFTESBURY-kötetben, megtaláljuk ott az erkölcs meghatározását, e morálfilozófia nyitját: „Die Tugend, diese reizendste, erhabendste Schönheit, die Zierde und Grundstütze des menschlichen Lebens, der Grund aller Gemeinschaft, das alle Freundschaften knüpft, das Glück der Familien, der Ruhm der Nationen; die Tugend, ohne die alles, was süß, angenehm, gross, glänzend und schön heisst, sinkt und verschwindet; die Tugend, diese jeder Gesellschaft vortheilhafte und für das ganze menschliche Geschlecht wohlgesinnte und wohlthätige Leidenschaft, ist also das Glück, die Ruhe, die Zufriedenheit, jedes einzelnen Weltbürgers.” Idézzük a megfelelő BERZSENYI-sorokat? „Az erkölcs minden polgártestnek lelke” (der Grund aller Gemeinschaften), „Ezen függ mind egyes, mind köz szerencsénk” (das Glück der Familien), Minden népek... az erkölccsel nőttek (der Ruhm der Nationen).

BERZSENYI azonban nem áll meg SHAFTESBURY-nél, kinek bölcseletét inkább csak áttételesen ismerhette a magyar felvilágosodás, POPE-on keresztül, MONTESQUIEU elveibe ágyazottan, illetve GOETHE „széplélek”-eszményébe rejtetten. BERZSENYI hisz az erkölcs középpontúságában (e versében ugyan az *ész* elsőbbségét hirdeti), elutasítja a „míveletlen föld” termette „gazt”. CSOKONAIVAL való párhuzamára figyelmeztettünk, hadd utaljunk előre: SZÉCHENYI parlajgáig, ADY magyar ugaráig, BERZSENYI látomása a felvilágosodás eszmeiköréből kinőve jelképig emelkedik. Az erkölcsi problematikánál maradván már 1807-ben megfogalmazta: „Nem sokaság, hanem Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat”. Vajon BERZSENYI itt az una eademque nobilitas-ra, a populus werböczyanus-ra gondol, mint azt NAGY Ernő véli?¹⁷ Őt látszik támogatni a gondolat legvalószínűbb forrása: Anonymus (Quia virtus non valet in multitudine populi, sed in fortitudine animi).¹⁸ Csakhogy a versben a továbbiakban Rómát idézi, mint amelyet a csuda dolgok tétele tett híressé. Erre rímel a másik *A magyarokhoz* című verse, mely viszont az erkölcs fogytával való Rómát, a bukó világbirodalmat hívta érvül. Azt most nem fejtegetjük, mennyire HERDER jóslata jelenik meg a Róma bukását idéző nemzethalál-vízióban, mely az episztolában drámai erővel tér vissza. Valószínűleg a herderi jóslat keltette szorongás vettette papírra BERZSENYIVEL e sorokat. Inkább azt hangsúlyoznánk, hogy Róma nem csupán példa, nem csupán érv

16. Az idézetek a 4. és a 257–258. lapon.

17. *Werböczy és a felvilágosodás*. Szeged, 1941.

18. ANONYMUS JUHÁSZ László kiadásából idéztük: Budapest, 1932. 7. l. — BERZSENYI esetleg a SCHWANDTNERÉTELAPZGATTA: *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac gemini...* I–III. Vindobonae, 1746–1748, esetleg későbbi kiadásokat.

BERZSENYI számára, de az örök tökéletesség példája, a történelmi szükségszerűség érve. Nemcsak római történetírói sugallták számára Róma történelmének igazoló, perdöntő, evidenciát jelentő eseményeit. Megtalálta MONTESQUIEU-nél is, az 1808-ban megjelent magyar kiadásban...¹⁹ „A Római polgárok nem adták magokat kereskedésre és mesterségekre, és csak rabszolgákhoz illő foglalatosságoknak tartották. Csak egynéhány szolgaságból felszabadított polgárok tartották meg azon mesterségeket, melyeket szolgakörökbe íztek. Átaljába véve pedig a Hadi mesterségen kívül semmi mesterséget nem értettek, úgy mint amely fő hivatalokra és méltóságokra lehetett jutni. Ekképpen a katonai virtusokat megtartották, még akkor is, midőn minden egyéb virtusaik elenyésztek.” Berzsenyi szerint: „Más nép erős temérdekségben, Ezt a fekvés, amaz kereskedés Gazdaggá és hatalmassá teszi: De nekünk részünk mindezekben nincs...”

Más helyütt ezt olvashatta BERZSENYI MONTESQUIEU-nél: „A Rómaiak nem tsupán a hadi mesterség által tették magokat a világ Uraivá; hanem előre látások, böltseségek, állhatatosságok, hazaszeretetek és ditsóság szomjúzások által is. Minekutána ezen virtusok a Császárok alatt elszunnyadtak, megmaradt még a hadi mesterség, melynél fogva a tyrannus Fejedelmeknek gyengesége alatt is megtudták őrizni azt, amit elfoglaltak, de midőn a közönséges romlottság az Armadákön is elhatalmozott, semmi sem volt többé, ami őket az idegen népek hatalma ellen őrizhette volna.” Teljesen fölösleges a párhuzamos BERZSENYI-sorokat idéznünk, csak — ha BERZSENYI olvasta egyáltalában e könyvet, vagy ha hallott róla! — a költő megdöbbenését véljük érezni, hogy rokon gondolatokra bukkant. Lehet, hogy nem került a kezébe a francia böleselő könyve, csak hallott róla, esetleg KIS János szavain megszűrve érkezett el hozzá, akkor is érzékeljük az eszmék közelségét.

BERZSENYI episztolájának előzményei közül még egyet emelünk ki; meglepve tapasztaltuk, milyen mélyen gyökerezik BERZSENYI eszmevilága — nem egyszerűen a felvilágosodásban — a magyar felvilágosodásban. Költőnk, aki korai verseiben egyértelműen kapcsolódott a nemesi eszményekhez, hirdette, hogy a fölkelte magyar sereg különb, mint a HUNYADI kevély zászlai alá sorakozott csapat; vitézebb a Bécsset egykor ostromlókénál — egyszóval fenntartás nélkül lelkesedett a populis verböcryanusért, keserű szavakkal kel ki most az idegenmajmolás, a WERBŐCZYNÉL megrekedtség, a jobbágynyúzás, az önelégültség, az önmagába zárkózottság, a lemaradás ellen, mely tulajdonságokban a magyar falusi nemességet állítja elének. Olyan vádak fordít a visszájára, melyek BARÓTI SZABÓ és GVADÁNYIÉK szájából is elhangzottak. Csakhogy míg BARÓTI SZABÓ és GVADÁNYI az omnis mutatio periculosa jelszava és eszméje nevében tagadták elsősorban a francia felvilágosodást s a belőle származó gondolatokat, idegenmajmolásnak tartva a korral haladást, a progresszív eszmék magyar talajba áttünetésének mindennemű kísérletét, addig BERZSENYI a felületen tapadók ellen támad. Azért vádolja az idegenmajmolást, mert csupán külsőségeket vesz át, a tudományról hallani sem akar. Csak a Tempefői körképében kapott ily ironikus-kritikus ábrázolást a nemesség, mint BERZSENYI ábrázolásában. BERZSENYI antifeudális sorait a haladás eszméjébe vetett hit hatja át; indulatai mélyről fakadnak, saját környezete szűkkeblűségét, tunyaságát, elmaradottságát, műveletlenségét ostorozza.

19. MONTESQUIEU: *Elmélkedése a rómaiak nagyságának és el-enyészésének okairól*. Pozsonyban és Pesten, 1808. 97. és 193. l.

Olyan erővel, mint LACZKOVICS János, ki MARTINOVICS Ignác: *Oratio ad proceres* című röpiratához írt jegyzeteiben gúnyolódik a nemesi életformán.²⁰ „...ezen nemes ember, ki a Leges Sodalitatis Marianae, Florilegium Forgátsianum, Officium Rákotzianumnak nyelve alatt való pergetéseivel a vért szomjúhozó, ördög-tül szült búbájosságot magában, másban is bégyökereztetni, hogy a józan eszivel annál kevésbé élhessen; ki a ködöt párolgó Werbőczyt, pipafüstje között szomorún olvassa (...)”, „ki a kancsók között hangos torokkal a legjobb, bölcsőbb fejdelmeket szidalmazza, privilégiumjait, nemességit hányja-veti(...)”, „ki a közönséges jónak előmozdítására vagy ország terhinek hordozására semmit sem cselekszik”. S másutt: „gorombák s tudatlanok vagytok, kikkel a Werbőczyn kívül még egy okos szót sem lehet szólani; avagy ha már a tudományokat anynyira utáljátok, hogy ezeket teljességgel gyakorolni nem akarjátok, tehát dolgozatok...”

BERZSENYI kit vádol? A „cravátos emberkét”, ki „nem kedveli (...) a tudományokat”, ki „nem becsüli (...) nyelvét és nemzetét”, kivel csak WERBŐCZYRŐL lehet beszélni. „Kincsét” elkótyavetyéli külföldi szélhámosoknak (mint Döbrögi uram tenné, ki Lúdas Matyinak azért hisz először, mivel *olasz* ács képiben jelenik meg előtte!). Agyában csak „kártya, bor, pagát, szeles dagály”.

Nem valószínű, hogy BERZSENYI ismerte volna LACZKOVICS sorait. Már azok is a korszellemet fejezték ki, benne élt a levegőben e vád a főrangúak, a nemesi társadalom felsőbb rétegei ellen. BERZSENYIhez is eljutott a *gondolat*. Ha a magyar jakobinusok mozgalmát föl is számolták, a túlélő résztvevők lényegében nem tagadták meg az eszméket, melyekért súlyos büntetés lett osztályrészüik. KAZINCZYNAK és VERSEGHYNEK költői, bölcséleti művei tovább hirdetik a fejlődés-gondolat igazát, akár HERDER-ből, akár máshonnan adaptálva, a magyar viszonyokkal szembesítik, alkalmazzák a felvilágosodás néhány alapvető ideáját. Ebben a gondolkörben a nemesi világ tagadása is bennefoglaltaik, a főrangúak jórészének nemzetietlensége, a „napkeleti fejek” makacs elzárkózása elleni vád is. BERZSENYIT is megérinti a fejlődésnek, a haladásnak távlatokat nyitó gondolata, s e távlatok fényében világosodik meg benne: csak azok a népek győzik egymással, az idővel a versenyt, akik az „ész szövétnekét gyújtó Minervá”-ra „s annak minden munkás tolmácsai”-ra hallgatnak, akiket az ész, az erkölcs, a szorgalom vezet. A nemesi életforma, melyet — még 1797-ben — maga BERZSENYI is egyedül üdvözítőnek tartott, a közben megismert herderi jóslat, felvilágosult gondolkör, a haladás távlata felől tekintve, nemzethalálba taszíthat. A nemesi hibák (ezek egy részét már VERSEGHY Ferenc is szóvá tette 1790-ben: „A kalmárságnak nem akarván látni divatját, A magyar, önképpen, durva veszélybe siet...”) ostorozása úgy válik teljessé, hogy előbb irónikusan, majd elégikus merengéssel festi meg a nemzethalál képét. A győztes népek pálmáit bámulól magyar majd hiába hallja már a haldokló hatyú dalát, a magyar nyelv enyészését.

BERZSENYI ihlető példái között a felvilágosodás különböző árnyalatát képviselő gondolkodóit leltük föl, s mindjárt azt is hozzá kell tennünk, hogy BERZSENYI semmit nem szolgamód vesz át, ekkor még kialakulatlan, de körvonalai-ban már sejthető, későbbi epiztoláiban teljes művészi vértetéiben megjelenő koncepciójának rendeli alá a máshol olvasott-hallott, esetleg megérzett eszméket.

20. Idézi: *A magyar jakobinusok, Iratok, levelek, naplók*. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: BENDA Kálmán. Bp. 1957. 48—52. l.

Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy egyes kifejezéseiben kedvelt auktorainak egy-egy közhelye kél új életre, hirtelen élénk tűnik egy olyan sor, mely a klasszikus élményből való. „Te nagy fényű barátom s nagy díszem” — szólítja meg BERZSENYI KAZINCZYT. „Dulce decus meum” — ír HORATIUS MARCENAS-ról (I. 1.). „Rebus angustis animosus atque Fortis appare” — intette a római költő barátját, s talán ez a sor ködlött föl BERZSENYINEK, mikor KAZINCZYHOZ fordult: „Szólj és ne csüggedj a jók pályáján!” (II. 10.)

Ezek a klasszikus reminiscenciák szinte észrevétlen épülnek bele a BERZSENYI-episztolába, nem gyöngítik a fölvilágosodás eszméitől vezérelt gondolatmenetet. A közromlást idéző helyeket is visszavezethetjük HORATIUS-ra (III. 6. és 16. epodus), de ebben az esetben inkább MONTESQUIEU-re, GIBBON-ra hivatkozunk, az erkölcs meghatározó voltának elemzésekor pedig SHAFESBURY-re. Hogy ezek az egymással egyáltalában nem teljesen harmonizáló gondolkodók egyetlen episztolában éreztették hatásukat, annak BERZSENYI sorsa is okozója. A soproni iskolában igen felületes műveltséget szerzett költőnk, bár kölcsönzött könyveket, valószínűleg WIETÓRISZ Jónathán könyvtárából is eljutott hozzá egyiket könyv,²¹ kezdeti versei mégsem árulnak el különösebb műveltséget, még csak a felvilágosult eszmék iránti fogékonyságot sem. Kis János, majd még inkább KAZINCZY barátsága ébresztette rá műveltsége hiányaira; Széphalom (és Keszthely!) példája világosította meg számára egy másik, csábító, nem külsőségekre alapozott életvitel lehetőségét. A nagybirtokos FESTETICS és a birtokos KAZINCZY Ferenc — BERZSENYI számára — a jövődó korok polgárát testesítette meg. Kis Jánoson keresztül ismerte meg KAZINCZYT, s leveleiből érezhető: milyen lelki megrendülést okozott neki ez az ismeretség. „Igérem, hogy mindazon időm, melyet magamtól, feleimtől, szorosabb függzeteimtől elragadhatok, a tudományoké, hazámé” — írja első KAZINCZYHOZ küldött levelében.²² Ugyanott szól arról, hogy tehetségét ki akarja fejteni, megnemesíteni és magasítani. Második levelében józan eszére hivatkozva, állítja, hogy soha előítélet foglya nem volt. A leveleket tovább olvasva, mélyen érző, indulatait fokról fokra elárló nemes tárulkozik föl előttünk. „Culturát kellene tehát kívánni, nem új constitutiót” — írja BERZSENYICZYVEL vitakozva. E kultúra kívánása nem választja el a nemesi nacionalizmustól, a magyar nemesség magahittségétől. Önmagát ironizálva ír rövid időn belül: „Én akkor úgy szoltam Hozzád, mint borzas bajszú magyar, de azolta sokat elnyírtam bajszomból”. De KAZINCZY finomkodását is gúnyolja már: „Mit gondolsz, nem kell-é egészen lenyírnom?” 1810. február 26-án már ő tesz megjegyzéseket KAZINCZY poétai levelére, ám félve magyarázkodik: „Ez nem tudós critica: hanem csupán az én ízlésemnek mesterségtelen tapogatása.” BERZSENYI érzi műveltségbeli hátrányait, furcsa pesti viselkedésének is talán ez az oka. De oly erővel érzi e hátrányokat, oly igyekezettel próbál KAZINCZY világába emelkedni, hogy ennek a törekvésnek költői eredményeit az episztolákban feltétlenül látnunk kell. Az episztolák ebből a törekvésből fakadtak, a mohó tudnivalóságából, az önmaga megnemesítésének küzdelméből, a megújulás átérzéséből. Ha a magyar költőnek — a magyar fejlődés ismert késései miatt — a felvilágosodás különböző fázisait egyetlen életműben kellett megvalósítania, lírává sűrűsítania, ha korszerű és nagy költészetet akart teremteni, akkor ez fokozottan áll BER-

21. SÓLYOM Jenő: *A Soproni Magyar Társaság könyvtára és Berzsenyi Dániel.* = IT, 1962. 493—500. l.

22. A 4. sz. jegyzetben id. kiadás.

ZSENYIRE, aki még költészetünk általános késlettségén belül is mélyen elmaradt az európai gondolati költészet *eszmei* intenzitása mögött. Ezért habzsolta a legkülönfélébb olvasmányokat, ezért igyekezett KIS Jánostól, KAZINCZYTÓL, a pestiektől, olvasmányaiból, a hallottakból, a látottakból elsajátítania mindazt, amiről úgy érezte, szükséges lehet számára. Fölös pompájában ezért igyekezett belezsúfolnia ebbe az első episztolába a nemzeti fejlődés, a kulturális előrehaladás, az erkölcsi romlás, a barátság, a nemzetnevelés gondolatait. Ez az episztola válasz egy fegyvelmezett, az elragadtatástól magát óvó, határozott célkitűzésekkel rendelkező költőnek. De a válasz nagyon is elragadtatott hangú, távlatokat érzető — és némileg határozatlan célkitűzésű. Ha Kazinczy saját értelmezésű klasszicizmusa felé akarta vonni BERZSENYIT, úgy BERZSENYI szüntelen kibújt e klasszicizmus korlátai közül, s versei, episztolái *egyreszletében* a romantikát előlegező hangokat hallatott. Maga ugyan azt állítja, hogy az episztola nem annyira KAZINCZYHOZ szól, mint inkább a „cravátos”-okhoz, használni és tanítani akar (de episztolájában a didakszist a szerkezet gyöngébb volta nem engedi érvényre jutni!). Végezetül pedig azt mondja BERZSENYI: „ezentúl igen sokat fogok írni, még pedig oly rendetlenül és átabotába, mint egy lircus és oly szabadon, mint egy beszélő tanuló gyermek, aki mindent kipetegy, ami a szívében van.”²³ Ez a mindent kimondás jellemzi ezt az episztolát, s úgy hisszük, hogy már csak KAZINCZY kedvéért teszi hozzá: nem felejtí, hogy tanítójával és vezetójével beszél.

Az episztolát tehát a felvilágosodás különböző korszakaiban élt alkotók gondolataiból, illetve gondolatörödedeikből eredeteltettük. Pontosabban fogalmazva, ennek az episztolának keletkezési idejére érett meg BERZSENYIben a KAZINCZYTÓL, KISTÓL és másoktól olvasott-hallott eszme annyira, hogy sajátjaként vallhassa, illetve hozzá tudja adni azt, ami az övé, a klasszikusoktól leszűrt morális tanulságot. Az erkölcsi problematika egyként foglalkoztatta BARCSAYT, a deákosokat, DAYKÁT, de ennyire egyik sem állította világképe középpontjába, csak BERZSENYI fogalmazta meg ilyen egyértelműen: „Az erköles-alkotó terem nép...”

Az episztola forrásait keresve azért próbáltuk bemutatni BERZSENYI lehetséges példaadóit, hogy ezáltal tisztábban követhessük a költői szándékot, közelebb jussunk a vers világához. BERZSENYI nemcsak ódáiban, episztoláiban is *lírikus*, legsúlyosabb gondolatait is képes beszéddel közli, megeleveníti. Állandóan hasonlít; hol az antik világból veszi hasonlatai, metaforái tárgyát, hol a mindennapi életből. Ritkán marad *jelző* nélkül az, amit ki akar emelni. A jelző nála nyomatékosít, hangsúlyoz, ugyanakkor kissé el is vonatkoztat, magasabb régiókba emel. Ha például a nagyság példájáról szól, nem mulasztja el „dicső” jelzővel illetni a példát, s ebben a jelzős szerkezetben (*dicső példa*) az ünnepegyességen és magasztosságon túl az örökérvényűségbe emelés szándéka is tükröződik, annál is inkább, mert néhány sorral alább SOKRATES és FLACCUS *példáját* említi. Másutt, ha a vakság korcsairól elmélkedik, ismét ott a jelző: a vakság *romlott* korcsai (pedig a korcsban benne van a romlottság, ebben a szövegösszefüggésben: elpuhultság), s a jelző egyszerre idézi HORATIUS-t, s utal előre VÖRÖSMARTYIG. Nem azonos A magyarokhoz első változatainak szűklátókörű világával; itt a felvilágosodás hitében megerősödött költő igaza ad hitelt a jelzőnek. Ugyanígy a boldonság *hítvány* bábjai kifejezésben a hítvány nem egyszerűen az üres lelkű ide-

genmajmolók, a cravátos emberkék lényegét érzékelteti; jelzője ismét nem pusztán kiemelő-hangsúlyozó jellegű; a jelző előkészíti a következő sorokat, melyekben a gúny tárgyát eleveníti meg: a cravátos *emberkét*; a kicsinyítőképzős főnév előre sejlík a jelzőből.

Ez a jelződús kifejezésmód nemcsak ennek az episztolának, az ódáknak is sajátja (*Wesselényi hamvaihoz: szent porodon, bús cyprusággal, tarka párák, mennyei tüneményt stb. A magyarokhoz: hajdan erős magyar, bosszús egeknek, nyomorult hazádon, vak tüzedben stb.*). Nem szokatlan jelzőket illet az önmagukban is expresszív névszói elé, hanem olyanokat, melyeket esetleg a deákosoknál is olvashatott; mintha tudatosan kapcsolódna egy hagyományhoz, melyet pedig költészetében átértékel, olykor ellenkező előjelűvé formál. Ez egyben arra is figyelmeztet, hogy BERZSENYI jelzői nem szokatlanságukkal tűnnek föl, nem önmagukban ragyognak, hanem előkészítő funkcióval rendelkeznek, mintegy a költemény épületének kötőanyagául szolgálnak.

A jelzők mellett a mondanivalót kibontó képek jutnak nagy jelentőséghez. BERZSENYI nem elégszik meg avval, hogy megfogalmazza gondolatát (épp mert használni és tanítani akart), szemléletes képpel szerzi meg. Például: a negyedik szakaszban a „más nép” gazdagságát és hatalmasságát állítja szembe a magyarral, a „csekély” néppel. Míg más népet a fekvés és a kereskedés tehet gazdaggá-hatalmassá, a magyart az ész s az erkölcs. Ezután jön a kép, mely BERZSENYI fejtegetését kiteljesíti: „Csak úgy állhat meg a mi kis testünk, Ha az lélekkel s erővel teljes”. Az emberi testtel azonosított nemzet közvetlenül láthatóvá válik, a mondanivaló emberi vonásokat kap. A 8. szakaszban a kezdő tómondat adja meg az alaphangot: Az ész minden! Ez készíti elő BERZSENYI mondanivalóját: a népek azon igyekeznek, hogy saját nyelvükkel hatolhassanak a tudomány titkai közé, míg a magyar „szunnyad mély rögzésben”. Már ez a kép is láttatóan ábrázolja elmaradottságunkat. Am BERZSENYI továbbviszi mondandóját: a népek versenyét látomásosan elveníti meg, a szent Olympiát idézi (az olympiai játékok versenyét egyben!), melyen a magyarra csupán a győzők pálmáinak bámulása vár. A „sport”-jelkép által tetőződik be a szakasz, s kisebb kitérő után a nemzet-halál megdöbbenő látomásában tér vissza a gondolat: Áon forrasi közt zengi el szelíd szózatát a haldokló hattýú.

A költemény egészének sajátosságát *monológ*-jellegében látjuk. Mintha egy izgalmas színmű csúcspontján törne ki az egyik szereplő. Monológszerűvé teszi, hogy a költő nem hideg megfigyelőként, hanem szenvedélyes résztvevőként van jelen az episztolában; KAZINCZY Ferenc WESSELÉNYIEKRŐL írott verse csupán ürügy a megszólalásra, ürügy a megszólításra. Vajon csak KAZINCZYT szólítja meg a költő? Csak az ő lelkéhez illő tárgy a nép erkölése? Az egyes szám 2. személy után hamarosan rátér a többes szám első személyre, saját kifejezéseinek idézése (spártai lélek, régi jámbor erkölcs, népi bélyeg) önbírálat, néhány év előtti világtépeének izgatott tagadása. S a kérdő mondatok... Kt kérdez ez a többes szám első személyű állítmánnal kifejezett kérdő mondat? Csak KAZINCZYT? Csak önmagát? Idézzük csak föl: használni és tanítani akar! Episztolájában nyilván tágabb olvasóközönségre gondol, magányosságában e monológgal könnyít kétségein. A birtokos nemes BERZSENYI önbírálata érződik a feudális életforma keserű-gúnyos leírásában, saját életformáját és életvitelét is bírálja, s ha pillanatra is, de megjelenik a jobbágsors ábrázolása is. S míg bírálata jórészt a nemzetietlenné vált főnemességet illeti, egy-egy elejtett mondatából érezzük, hogy nemesak a

főnemesség ellen emeli föl szavát. WERBÓCZYT nem épp a főnemesség forgatta, a hazának a közép- és a kismemesség sem sokat ajándékozott; az elmaradottság rajza pedig nem elsősorban a főnemességre illik, kiket inkább a nemzetietlenség bűnében (Kincset... részént... külföldön költi el) érzünk elmarasztalhatónak. A monológszerűsége utal az egyes szakaszok egy tőből fakadtsága, gondolategysége. Szinte minden szakasz új gondolatot kezd meg, melyet le is zár. Ugyanakkor a gondolatok a későbbiekben visszatérnek; a KAZINCZYT köszöntő első szakaszt a második csupán kiegészíti, s előkészíti az erkölcsi problematika szélesebb körű fölvetését. A harmadik szakaszban az erkölcsi problematika bontakozik ki, ekkor még inkább általánosságban; míg a negyedik szakaszban konkrétabbá téve, a magyarságra vonatkoztatva. Az ötödik szakasz ismét az erkölcsi problematika jegyében áll, s ha lehet, személyekhez címzetten, a nemesi Magyarországot találja vétkesnek a fényűzés, az erkölcstelenség és a nemzetietlenség bűnében. Hirtelen tér rá — 6. szakasz — a CSOKONAIRA emlékeztető tételre: „A míveletlen föld csak gazt terem”; hogy Keszthely és Cenk bölcs nagyjainak példájával az ellentétet is bemutathassa. SZÉCHÉNYI Ferenc és FÉSTETICS György dicsőítése az országépítés dicsőítése. S a 7. szakaszban ismét kissé váratlanul, mintegy a harmadik szakaszban megpendített gondolatot kibontva szól az ész hatalmáról, a tudás nemzeti hasznáról s a népek versenyéről. S míg a hatodik szakaszban *pozitív példákat* idézett, a nyolcadik szakaszban „gazdagjaink” *negatív példáit* emlegeti, hogy annál biztosabb kézzel vezethessen a nemzethalál gondolatához; a nemzet-haláléhoz, melyet csak magunknak köszönhetünk. Az utolsó szakaszban (melynek erőteljes indítása: De félre mindezzel!, ismét a monológformát igazolja!), a költő vívódását árulja el: „Mit vívjak én, a csekély, az ár ellen, Az én szavam ki nem hat völgyemből S a dúsokhoz fel nem lövelkedik.” Ismét megjelenik KAZINCZY, kiről csak az első és a második szakaszban volt szó, szólni buzdítja, a veszélyek leküzdésének jutalmával kecsegteti. Leszáll arról a magaslatról, ahova az utolsó szakasz első részében eljutott, az antik példák után KAZINCZY sorsának fordulóit idézi, s a befejezés kissé váratlanul és logikátlanul ezen az alacsonyabb szinten ér. Vajon csak azért halkul el a költő hangja, mert maga sem érezte a közeli megoldás lehetőségét? Vagy épp e látszólagos befejezetlenségével akart tudatosan leszállni az ódai magaslatról? Csak találgathatunk: egy bizonyos, későbbi episztolának vonalvezetése biztosabb, egyenesebb. Nem ejti el gondolatait, hanem végigviszi; személyhez szólóbb, s bár bölcséletileg kidolgozottabb, egyértelműbb, mégis közvetlenebb, kevésbé ódai. Ez az episztola valószínűleg A magyarokhoz végső változatának gondolatkerében készült, erre utalnak az antik és a mitológiai vonatkozások is, valamint a már HORVÁTH János által megfigyelt megfelelések.

Amit viszont BERZSENYI érdeméül tudunk: költői hangjának sokfélesége. Igaz, nem elégít ki a személyes vonatkozásokat illetőleg, BERZSENYI ódához szokott hangja meg-megbicsaklik, mikor a közvetlenség stílusát próbálja. De felforrósodik ez a hang, hogy az erkölcsi problematikára tér rá; horatiusi tűzzel festi a fényűzés és a bujálkodás következményeit; sziporkázik, mikor a cravátos emberkékről szól; maró gúny süvölt sorai közül, majd izzó haraggal említi a nemesség tudatlanságát, elmaradottságát. Áhítattal idézi meg Keszthely és Cenk nagyjait, s keserűség tölti el, hogy a népek versenyében lemaradt magyarságról beszél. Ez a sokféleség, sokhúrúság, mintegy a színpadi beszéd hatására törekvő megelevenítés kölcsönöz erőt és szépséget az episztolának. Ám ez a sokféleség, sokhúrúság egyben az episztola szerkezetére fonáknak hat vissza, az egységes vo-

nalvezetéstől fosztja meg; nem engedi az alapgondolatok kifejtését. Az episztola keletkezését úgy is elképzelhetjük, mint a BERZSENYIben gomolygó indulatok, föl nem dolgozott olvasmányemlékek, újonnan megismert eszmék káotikus lecsapódását, mely szétfeszítette az ódák szabályozta keretet, s tagolatlanul tört elő; melyet elsősorban az fegyelmezett, hogy a széphalmi mesternek szólt. Talán azért is címezte, intézte az episztolát KAZINCZYhoz költőnk, hogy önmagát fegyelmezze, hiszen zavart és rendetlen művel nem mert volna a mester elé állni. Az önmagával való küzdelem költői dokumentuma e vers, ezért érezzük bármely episztolánál inkább monológnak. Emlékezzünk: BERZSENYI lírikus voltával menti magát. Ebben a versben is lírikus maradt, különösen egyes részleteiben, de a vers egészének oly kevésbé megkomponáltságában is. Későbbi episztoláiban fesszebben szerkeszt, kevésbé tárja föl érzéseit, annál inkább fejt ki gondolatait. Elemzett versünk is episztola, lírai jellegű, érzelmekkel (túl)telített. Későbbi episztoláiban nem az érzelmek valóságos teremtője, hanem a gondolatok igazsága és mélysége. Itt még nemegyszer indulatok (nemes, mélyről fakadó, igaz indulatok) helyettesítik az érveket, el-elejt egy gondolatot, mert még magában sem tisztázta annak távlatait; majd visszatér rá, de más oldalról közelíti meg.

BERZSENYI tudta magáról, hogy nem poeta doctus. Sosem vált azzá, ha ízlése tisztult, műveltsége, főleg esztétikai tudása jelentősen gyarapodott is. Mégis, nagy hatású gondolati költészetet alkotott. E törekvésében számottevő lépés ez a KAZINCZY Ferenchez intézett episztola. Ezért kell a jövőben is fokozott gonddal beállítanunk BERZSENYI költészetének fejlődésvonalába, sőt, a magyar líra történetében is előkelőbb helyet kell biztosítanunk számára. A népek versenyében való lemaradás gondolata ugyanilyen módon (ha klasszikus-mitológiai utalások nélkül) készített KÖLCSEYt és ADYt a *Zrínyi második éneke*, illetve *Az idő rostáján* megfogalmazására; a megromlott erkölcsök kárhóztatása VÖRÖSMARTY zsengeiben tér vissza (*A korcsokhoz*), a nemzethalál víziója VÖRÖSMARTY: *Szózatában* kapja meg végérvényes megfogalmazását. S a költészetén túl: SZÉCHENYI István műveiben számtalanszor lelünk rá BERZSENYI ihlető példájára: nem csupán a megnevezett BERZSENYI-idézetekben. „Elégge meg nem becsülhető szerencse, hogy a Mindenható oly században engedett élnünk, melyben nem korlátlan bátorság s felhevült képzelet, vagy testi erő, hanem csak polgári erény s felvilágosított emberi elme tesz a nemzetek tartós sarkalatját” — írja SZÉCHENYI István a *Hitelben*, miután *A magyarokhoz* című versből idéz. „Igaz, hogy sok annyi káposzta, juhászbunda s pipaszagot s több effélét kevert nemzeti szellemünkbe, hogy a gyengébb rész egy ideig szinte szégyellé a magyarságot, s jobb ízlésűnek s pallérozottabbnak tartá magát, ha külföldieskedett” — fejt ki másutt a „legnagyobb magyar”, s mintha BERZSENYI szavait visszhangozná, egyszerre igenelve s védekezve. „Az ész erő, s így az ész boldogság” — mondja egy helyen. „Az ész minden s ebből foly minden jó. Nincs enélkül virtus, sem semmi boldogság” — felelünk rá BERZSENYIvel.

Ismét csak annyit állítunk: *lehet*, hogy SZÉCHENYI olvasta BERZSENYInek ezt az episztoláját. HORVÁTH Károly világított rá arra,²⁴ hogy SZÉCHENYI tulajdonképpen félreértette BERZSENYI-t, csak azt és annyit használt föl verseiből, amennyire szüksége volt. „A tiszta erkölcsről, polgárerényről szóló Berzsenyi-

24. *Széchenyi és a magyar romantika.* = ITK. 1961. 6. 1.

tanítás annál jobban egyezik programjával." Ez az episztola valahogy kiesett a SZÉCHENYI és az irodalom viszonyát kutatók érdeklődési köréből. Lehet, hogy azért, mert BERZSENYI e költői levélben megfogalmazott eszméit másutt még pregnansabban, még élesebben hirdette meg? Mindenesetre tény, hogy e vers gondolatvilága átment a köztudatba, SZÉCHENYI enélkül is rátalált azokra az irodalmi fogózókra, melyek a *Hitelt* könyvvé formálni segítették.

BERZSENYINEK e túlon túl vázlatosan fogalmazott „utókora” is hozzátartozik verse világához, annak jelentőségét visszafelé is megemeli. Egy út első állomásként értékeltük ezt az episztolát; az ódáktól a levelegig átvezető ösvény közbeeső tisztásaként láthatjuk, hol tisztán csillannak föl a gondolatok, melyek később még mélyebb indokolással, szűkszavúbb, ám alaposabb kifejtéssel kerülnek az olvasók elé.

Nem adtuk a vers teljes elemzését, melyhez a verselés vizsgálatát, valamint az egyes képek teljes motívumrokonságát kellene mellékelnünk. Szándékunk inkább BERZSENYI világának, költői sorsfordulója egyik fontos — s eddig nem eléggé vizsgált — pontjának földerítése volt, melyet a lehetséges források fölkuatásával, a vers néhány jellegzetességének elemzésével véltünk megoldani. Az episztola alatt ez az évszám található: 1809. december 31. Igaz ugyan, hogy a vers hosszabb elmélkedés után született meg, de az év utolsó napján került postára, ekkor indult el Széphalom felé, melynek eszmei indítását kár lenne vitatnunk. Az újesztendő hozta meg A magyarokhoz végleges szövegét; s ebben a véglegességben benne van e megszenvedett episztola is.²⁵

Die erste poetische Epistel von Dániel Berzsenyi

I. FRIED

Unser Aufsatz beschäftigt sich mit einem in der Fachliteratur vernachlässigten Werk von Dániel BERZSENYI, dem bedeutendsten Dichter des ungarischen Neoklassizismus. Unser Ziel ist die Änderung in Kunstgattung, Thematik und Stimme zu beobachten, die BERZSENYI um 1809 kennzeichnete. Bis zu dieser Zeit schrieb er überwiegend Oden und diese in antiker Form geschriebenen Gedichte spiegelten noch die Lebensform und Lebensauffassung des Adels. Der Ton der Epistel ist unmittelbarer, weniger verallgemeinernd, und mehr an konkrete Probleme ihrer Zeit angeschlossen. Die erste Epistel an Ferenc KAZINCZY untersucht folgende Frage: Wie fügen sich die ungarischen Bestrebungen in den grossen Wettlauf der europäischen Völker ein. Aber auch die Krise der Lebensform von den Adeligen beschäftigte BERZSENYI; er sprach auch von den Vorteilen von den mehr humanisierten-urbanisierten Lebensführung. Die Orientierung von BERZSENYI ist durch seine Quellen bestimmt: es waren hauptsächlich die Theoretiker der Aufklärung. Mehrere Werke von SHAFESBURY kannte er, zu den Abschnitten über den Untergang der Römer konnte er die Bücher von MONTESQUIEU und GIBBON gebraucht haben. Auch von der lateinischen Poesie in Ungarn im 18. Jahrhundert schöpfte er gleichzeitig.

Die Nachgeschichte der Epistel von BERZSENYI ist nicht weniger interessant. Sie wirkte auf die grossen Politiker und Dichter der ungarischen Romantik, István SZÉCHENYI und Mihály VÖRÖSMARTY haben in ihr Lebenswerk die Gedanken von BERZSENYI eingebaut. Mit einigen seiner Gedanken treffen wir uns noch im 20. Jahrhundert in der Poesie von Endre Ady.

25. Szörényi László figyelmeztetett, hogy a Berzsenyi-episztolák szerkezeti fölépítésének mintái lehetnek a Horatius-episztolák is. E kérdésről: FRAENKEL Eduard: HORAZ. Darmstadt, 1974.